

Jolanta B. Kucharska

Instytut Sztuki PAN, Warszawa

DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA LWOWA JÓZEFA KOŚCIESZY-JAWORSKIEGO Z LAT 1911 – 1918

Prowadząc badania nad najwcześniejszą wileńską twórczością Jana Bulhaka, jego pracami dla Archiwum Miasta Wilna z lat 1912 – 1915 zainspirowanymi przez znanego wileńskiego malarza Ferdynand Ruszczyca a zleconymi przez prezydenta miasta Michała Węślowskiego¹ zastanawiałam się, czy podobne zespoły zdjęć zamawiano (w tym samym czasie lub wcześniej) dla archiwów innych miast polskich znajdujących się na terytorium trzech państw zaborczych. Poszukując materiałów porównawczych natrafiłam w Zbiorze Fotografii i Rysunków Pomiarowych Instytutu Sztuki PAN w Warszawie na około 235 szklanych negatywów (13 x 18 cm) i kilkadziesiąt starych odbitek fotograficznych (w tym pięć niewielkich albumów liczących po około dwadzieścia – czterdzieści zdjęć) przedstawiających budowlę lwowskie z początku stulecia, pochodzących ze zbiorów przedwojennego Centralnego Biura Inwentaryzacji przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego². Znaczna część oryginalnych odbitek została naklejona na kartony. W pierwotnym stanie pozostało zaledwie kilkadziesiąt, przede wszystkim tzw. „dublety”. Ich odwrocia nie zawierały prawie żadnych informacji: tylko na nielicznych odręcznie ołówkiem opisano przedstawiany obiekt oraz umieszczono nazwisko autora zdjęcia „Jaworski”. Na kopertach większości negatywów (pochodzących prawdopodobnie z końca lat czterdziestych oraz wczesnych lat pięćdziesiątych wykonanych w Centralnym Biurze Inwentaryzacji Zabytków Sztuki przy Ministerstwie Kultury i Sztuki)³,

¹ J. Kucharska, *Prace dokumentacyjne Jana Bulhaka dla Zarządu Miasta Wilna 1912 – 1915*, Dagerotyp 1995, nr 4, s. 8 – 14.

² W tym także klisze rozpoznane jako lwowskie w latach siedemdziesiątych — bez nazwiska autora i daty wykonania negatywu. Niektóre z negatywów udało się przypisać Kościeszy-Jaworskiemu na podstawie sygnowanych odbitek ze zbiorów IS PAN.

³ Sygnatury od 1189 do 1370 (w tym zespole znalazły się dwie fotografie Stanisława Szalaya); 1626; 1629 – 1630; 18596 – 97 (?) oraz 19647 – 48.

znalazł się inicjał imienia i nazwisko autora „J.K. Jaworski” oraz data wykonania zdjęcia⁴.

Kolejną informację stanowiła wzmianka w przewodniku po Lwowie znanego działacza Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego doktora Mieczysława Orłowicza z 1925 roku, że znaczna część „umieszczonych w przewodniku ilustracji pochodzi ze zdjęć art. malarza p. Józefa Jaworskiego z Warszawy, który w latach przedwojennych dokonywał je dla archiwum miasta Lwowa, a część odbitek, których jako najlepsze i najbardziej wszechstronne zdjęcia Lwowa, została nabyta dla archiwum min. Robót Publicznych”⁵.

Przypadkiem udało mi się dotrzeć do pełnej wersji nazwiska artysty. We wnętrzu kilkunastu kopert do przechowywania negatywów w zbiorach Instytutu Sztuki PAN zachowały się fragmenty oryginalnych przedwojennych kopert sygnowanych przez „Wydział Zabytków i Muzeów Ministerstwa Sztuki i Kultury” /INWENTARYZACJA/ Główne Archiwum Zabytków”. Na jednej z nich do reprodukcji panoramy miasta z końca XVIII lub początku XIX wieku (oznaczonej nr inwentarza „1”, ob. IS PAN negatyw nr 1369) umieszczono pełną wersję nazwiska „Józef Kościesz-Jaworski, na pozostałych zaś skróconą: „J.K. Jaworski”, co wskazuje na wykonanie ich przed 1921 rokiem⁶.

Poszukiwania informacji o autorze zdjęć nie przyniosły dotychczas żadnych rezultatów. Jedyne fakty, jakie udało mi się dotąd ustalić, to że w latach około 1922 - około 1929 Józef Jaworski wykonywał fotografie dla Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości w Warszawie, zastępując działającego tam do tej pory fotografa Stanisława Rakowskiego. Jaworski dokumentował przede wszystkim zabytki Warszawy oraz wystawy organizowane z inicjatywy Towarzystwa⁷. Prawdopodobnie w okresie współpracy artysty z TOnZP do zbioru trafiły negatywy z reprodukcjami jego niektórych zdjęć ze Lwowa.

Prawie wszystkie zachowane w zbiorach IS PAN negatywy zawierają informację o dacie rocznej wykonania zdjęcia, niektóre dopisaną wtórnie innym charakterem pisma, zazwyczaj poprzedzoną słowem „około”. Brak jej natomiast na odbitkach, stąd nie jest możliwe precyzyjne zadatowanie znacznej części materiałów zachowanych tylko w pozytywach. Najstarsze, nieliczne fotografie lwowskie wykonane przez Kościesz-Jaworskiego pochodzą z 1911 roku

⁴ Na niektórych negatywach data napisana wtórnie, innym charakterem pisma.

⁵ M. Orłowicz, *Przewodnik po Lwowie*, 1925, s. VIII.

⁶ Konstytucja marcowa zniosła używanie herbu w nazwisku.

⁷ Są to np. fotografie Wilanowa (1923), Zamku Królewskiego (1924, 1925), Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego (1924) oraz dokumentacja wystaw „Tempore belli” (1921), „Wystawa grafiki” (1922), „Wystawa sztuki francuskiej” (1923) oraz „Portret królewski w grafice” (1925).

i przedstawiają dwa widoki fasady kościoła świętych Piotra i Pawła oraz kolegium jezuitów, kolumnę w parku – Kreiswaldzie upamiętniającą pobyt tam cesarza Franciszka Józefa oraz prace restauracyjne przy ambonie w cerkwi ormiańskiej, konserwację szesnastowiecznego portalu we wnętrzu Kamienicy Czarnej przy Rynku nr 4 a także odkrywanie manierystycznych kolumn podczas rozbioru Domu Zippera (Rynek 32). Wtedy też wykonał dwa negatywy przedstawiające panoramę miasta z końca XVIII lub początku XIX wieku. Główne prace dokumentacyjne Jaworskiego powstały w 1912 roku: systematycznie fotografował katedrę łacińską z kaplicami Boimów i Kampianów: widoki zewnętrzne, wnętrza, wyposażenie: fragment polichromii Stanisława Stroińskiego, relikwiarz błogosławionego Jakuba Strepy, ambona, liczne nagrobki i epitafia: Bystrzyckich, arcybiskupa Jana Zamoyskiego lub Jana Tarnowskiego, Stanisława Hanela, arcybiskupa Tomickiego, Baltazara Bzowskiego, Katarzyny z Ossolińskich Jabłonowskiej, kasztelana Mikołaja Herburt, kasztelana Stanisława Żółkiewskiego. Wykonał dokumentację klasztoru bernardynów i ich kościoła św. Andrzeja (widoki ogólne, wnętrza, wyposażenie, kaplica błogosławionego Jana z Dukli), kościoła Bożego Ciała — dominikanów (widoki zewnętrzne, wnętrza, wyposażenie), kościoła św. Łazarza i szpitala przy nim działającego (widoki zewnętrzne), kościoła św. Marii Magdaleny (widoki zewnętrzne), kościoła św. Michała Archaniola karmelitów bosych (widoki zewnętrzne, wnętrza), kościoła benedyktynek łacińskich pw. Wszystkich Świętych (attyka wieży). Autor nie ograniczył się do świątyń rzymskokatolickich: wykonał kilkadziesiąt fotografii katedry grekokatolickiej św. Jura i pałacu arcybiskupów unickich oraz katedry ormiańskiej a także kilka zdjęć cerkwi bazylianów i cerkwi wołoskiej oraz jedno ujęcie najpiękniejszej lwowskiej bożnicy Złotej Róży (Naramowiczów). W arsenale miejskim zdyktował tablicę z herbami. Na kilkudziesięciu kliszach zachowały się widoki fasad kamienic w Rynku (nr 2 – 10; 23; 28; 30), sztukateria fasady domu mieszkalnego na pl. Strzeleckim, pojedyncze fotografie domów przy ul. Halickiej, Kapitulnej, Krakowskiej, Matki Boskiej Śnieżnej, Ossolińskich, Ruskiej, Skarbkowskiej. Najpełniejszą dokumentację wykonał Jaworski na ulicy Ormiańskiej: widoki perspektywiczne zabudowy oraz detale fasad domów nr 20, 21 i 23. Sfotografował Teatr Skarbka, fasadę pałacu przy ul. Zielonej oraz lwy ze starego ratusza lwowskiego, wmontowane wtórnie w studnię przy ul. Kopernika nr 27.

Z roku 1913 zachowała się jedynie reprodukcja starego zdjęcia przedstawiającego wygląd kościoła św. Jana Chrzyciela przed przebudową w latach 1886 – 1887; z 1914 — detale fasady domu przy ul. Czackiego nr 4 (5 fotografii; na negatywie data określona wtórnie na rok 1912) oraz wieżę kościoła benedyktynek łacińskich. W 1916 roku uzupełnił dokumentację kościoła Bożego Ciała, kaplicy Trzech Świętych przy cerkwi wołoskiej, studni w Rynku, gmachów Ossolineum, kolegium popijarskiego i Biblioteki Bawarowskich (dawnego Arsenalu Sieniawskich) przy ulicy Sykstuskiej. W czwartym roku wojny dokumentował zniszczenia Lwowa: uszkodzone prezbiterium katedry łacińskiej, zdejm-

wanie blach miedzianej na potrzeby wojenne pokrywającej jej dach oraz rekwizycję blachy z dachu kopuły hali pogrzebowej na nowym cmentarzu żydowskim, rekwizycję dzwonów kościelnych na potrzeby armii austriackiej i przerysy najciekawszych zdobiących je napisów. Wtedy też być może wykonał zdjęcia ludzi oczekujących na posiłek w „taniach kuchniach”. Prawdopodobnie około roku 1918 sfotografował zniszczenia dawnego gmachu Sejmu Galicyjskiego (później Uniwersytetu imienia Jana Kazimierza) oraz budynków Ossolineum i niektórych fragmentów miasta (okolice dworca kolejowego i kościoła św. Elżbiety). Data 1918 umieszczona została na negatywie przedstawiającym figurę lwa w parku na Wysokim Zamku. Kościesz-Jaworski był we Lwowie w końcu 1918 lub na początku następnego roku, o czym świadczy fotografia panoramy miasta z widokiem na Cmentarz Obrońców Lwowa ze świeżymi grobami. Rok 1923 znalazł się na dwóch negatywach ze zbiorów Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości: ryciny „Wojna Polski z Turcją” z Muzeum Jana III Sobieskiego w Kamienicy Królewskiej i fasady gmachu Uniwersytetu im. Jana Kazimierza: prawdopodobnie nie jest to data wykonania fotografii, lecz akcesji do kolekcji TOnZP.

Do ustalenia pozostaje czas powstania kilkudziesięciu widoków panoramicznych miasta, w tym pełnej panoramy z wieży ratusza, widoków kościoła św. Andrzeja (widoki zewnętrzne, wnętrze, wyposażenie), kościołów św. Anny (widoki zewnętrzne), św. Antoniego — franciszkanów (widoki zewnętrzne), Bożego Ciała, św. Elżbiety (widoki zewnętrzne, wyposażenie), św. Jana Chrzciela, św. Łazarza, św. Marcina — karmelitów trzewickowych, św. Michała Archanioła — karmelitów bosych, św. Mikołaja — trynitarzy, świętych Piotra i Pawła — jezuitów, Wszystkich Świętych — benedyktynek łacińskich, Zaślubin Marii — sakramentek, kościoła garnizonowego, cerkwi grekokatolickich i prawosławnych, katedry ormiańskiej, bożnicy Złotej Róży, Wysokiego Zamku z Kopcem Unii Lubelskiej oraz licznych kamienic (np. kamienicy Grünerów przy ul. Jagiellońskiej 20/22) i podmiejskich dworów, także tych wzniesionych tuż przed wybuchem I wojny światowej, parków, pomników lwowskich (np. popiersie króla Jana III Sobieskiego przed gmachem strzelnicy miejskiej) a także rogatek strzegących wjazdu do Lwowa. Nie wiadomo też, kiedy wykonał dokumentację na cmentarzach lwowskich, przede wszystkim Łyczakowskim z kwaterami powstańców listopadowych i styczniowych oraz grobami zasłużonych mieszkańców Lwowa.

Zespół fotografii lwowskich Józefa Kościesz-Jaworskiego powstał w zasadzie w ciągu jednego 1912 roku: autor systematycznie dokumentował nie tylko najważniejsze zabytki miasta ale — w przeciwieństwie do Jana Bulhaka (który fotografie wykonywał w sposób chaotyczny, wielokrotnie powracając do opracowanych już tematów) — uwzględniał także nowe obiekty wybudowane w ostatnim czasie (np. kamienica Grünerów). W latach późniejszych — przede

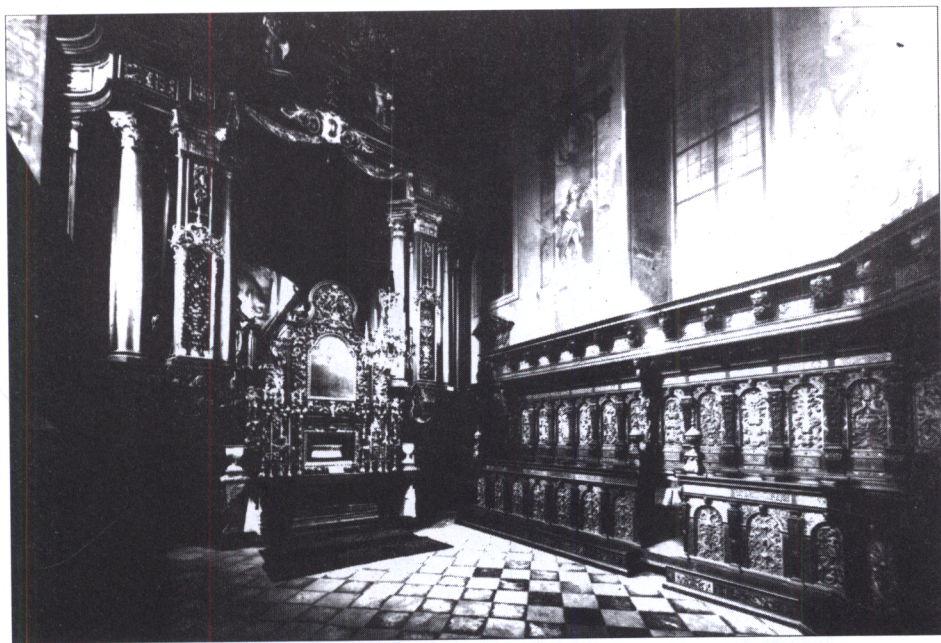
wszystkim w 1916 roku — Jaworski tylko w niewielkim stopniu uzupełnił zespół fotografii Lwowa.

Kolekcja negatywów i odbitek w zbiorach Instytutu Sztuki PAN to zapewne zaledwie fragment spuścizny artystycznej Józefa Kościeszy-Jaworskiego. Na pewno znaczna część negatywów i fotografii przechowywana jest w kolekcjach lwowskich instytucji naukowych. Potwierdza to katalog wystawy starej fotografii lwowskiej zorganizowanej w 1997 roku wspólnie z Muzeum Historycznym Miasta Krakowa⁸⁸. Niektóre z prezentowanych na niej zdjęć anonimowych autorów to niewątpliwie prace warszawskiego malarza: dopiero podjęcie badań archiwalnych w kolekcjach lwowskich pozwoli w pełni poznać twórczość fotograficzną Józefa Kościeszy-Jaworskiego.

⁸⁸ *Lwów i Kraków w kamerze fotograficznej. Katalog wystawy z końca XIX – pocz. XX w. ze zbiorów Lwowskiego Muzeum Historycznego oraz Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*, Lwów 1997.

Kościół bernardynów pw. św. Andrzeja. Fasada, 1912

Kościół bernardynów pw. św. Andrzeja. Wnętrze: kaplica błogosławnego Jana z Dukli, 1912

Katedra unicka pw. św. Jura. Widok ogólny, 1912 (?)

Katedra łacińska. Płyta nagrobna Stanisława
Żółkiewskiego, 1912

Cerkiew wołoska pw. św. Trójcy. Kaplica Trzech
Świtych. Portal, 1916